

POLSKI KOMITET EUROPEJSKIEJ SIECI PRZECIW UBÓSTWU (EAPN POLSKA)

ul. Oleandrów 6, 00-629 Warszawa www.eapn.org.pl

Tel. (022) 826 52 46, Fax (022) 551 54 55 e-mail: eapn@wrzos.org

kontakt dla mediów: media.media@wrzos.org.pl

TT @EAPNPoland FB EAPN Polska

17 października 2017 r.

Raport EAPN Polska

Skrajne ubóstwo i pogłębiona deprywacja materialna w Polsce w latach 2014-2016

SPIS TREŚCI

STRESZCZENIE	2
POLSKA SIEĆ ORGANIZACJI PRZECIW UBÓSTWU I 17 PAŹDZIERNIKA	3
UBÓSTWO SKRAJNE I 500+ (ŚWIADCZENIE WYCHOWAWCZE)	3
UBÓSTWO SKRAJNE I POGŁĘBIONA DEPRYWACJA MATERIALNA OGÓŁEM	4
UBÓSTWO SKRAJNE I POGŁĘBIONA DEPRYWACJA MATERIALNA DZIECI	6
UBÓSTWO SKRAJNE I POGŁĘBIONA DEPRYWACJA MATERIALNA RODZIN WIELODZIELNYCH Z DWOJGIEM OPIEKUNÓW I RODZIN Z DZIEĆMI Z JEDNYM OPIEKUNEM	8

Streszczenie

17 października jest Międzynarodowym Dniem Walki z Ubóstwem. Z tej okazji Polski Komitet Europejskiej Sieci Przeciw Ubóstwu (EAPN Polska) przygotował niniejszy raport.

W ostatnich trzech latach ubóstwo skrajne i pogłębiona deprywacja materialna ogółem – szczególnie rodzin wielodzietnych z dwojgiem opiekunów – znacznie się zmniejszyły. Odpowiada za to zarówno polityka rządów, w tym nowe świadczenie wychowawcze (Program Rodzina 500 plus), jak i inne czynniki, zwiększające dochody rodzin.

Z niepokojem zauważamy jednak, że rodziny z jednym opiekunem nie korzystają z tych pozytywnych zmian. Ich sytuacja nie tylko nie poprawiła się, jeżeli chodzi o skrajne ubóstwo, ale nawet znacznie pogorszyła pod względem pogłębionej deprywacji materialnej.

Polityka rodzinna zorientowana na eliminowanie ubóstwa skrajnego i pogłębionej deprywacji materialnej powinna być oparta na zasadzie: żadnych rodzin nie pozostawimy bez odpowiedniej pomocy, a w szczególności rodzin w najgorszej sytuacji. Polityka ta ma trzy filary: dostęp do pracy przynajmniej minimalnej jakości, odpowiednie wsparcie pieniężne rekompensujące utracone dochody ze względu na wychowanie i opiekę, oraz dostępne i odpowiedniej jakości usługi wielowymiarowego wsparcia rodziny. We wszystkich tych obszarach rząd, samorzady i społeczeństwo obywatelskie mają jeszcze wiele do zrobienia.

Postulujemy, aby rząd w ramach nowej strategii przeciwdziałania ubóstwu ustalił konkretny cel ograniczenia skrajnego ubóstwa i pogłębionej deprywacji materialnej dzieci do minimum, czyli poniżej 1 proc. do 2025 roku.

W 2016 r. nadal w skrajnym ubóstwie żyło około 400 tysięcy dzieci i zbliżona liczba w pogłębionej deprywacji materialnej. Powinniśmy wspólnie i w sposób skoordynowany działać we wszystkich wskazanych obszarach na rzecz tego, aby rodziny z ponad 350 tys. dzieci, dzięki własnym wysiłkom i wsparciu, wyzwoliły się ze skrajnego ubóstwa do 2025 roku. Szczególnej uwagi wymagają rodziny z dziećmi i jednym rodzicem.

Definicje

Ubóstwo skrajne – miara ubóstwa pod względem wydatków z granicą minimum egzystencji (poziom życia niegwarantujący w dłuższym czasie przeżycia w dobrym zdrowiu). Są to bardzo niskie kwoty, w 2016 r. wynosiła ona 486 zł miesięcznie na osobę (wartość uśredniona pomiędzy różnymi typami rodzin).

Pogłębiona deprywacja materialna – niemonetarna miara ubóstwa. Sytuacja taka ma miejsce, gdy rodziny nie stać na co najmniej 4 z listy 9 pozycji uznawanych za niezbędne: opłacenie czynszu i rachunków za media, odpowiednie ogrzanie domu, niespodziewane wydatki, jedzenie mięsa, ryby lub ich odpowiednika w białku co drugi dzień, tygodniowy urlop poza domem, korzystanie z samochodu, pralki, telewizora, telefonu.

Polska sieć organizacji przeciw ubóstwu i 17 października

Przy Wspólnocie Roboczej Związków Organizacji Socjalnych w 2007 r. powstała grupa licząca obecnie ponad 30 polskich organizacji pozarządowych, których misją jest przeciwdziałanie ubóstwu we wszelkich postaciach. Impulsem do powstania sieci było wejście Polski do Unii Europejskiej i działająca tam od 1990 r. Europejska Sieć Przeciw Ubóstwu zrzeszająca sieci krajowe, a także europejskie i międzynarodowe organizacje pozarządowe i profesjonalne.

EAPN wyróżnia założenie, że osoby doświadczające ubóstwa i reakcji społecznych związanych z nim powinny być włączane w refleksję i działalność na rzecz ideału społeczeństwa bez ubóstwa. Drugą ważną grupą są profesjonalści i wolontariusze bezpośrednio udzielający pomocy, a trzecią – naukowcy badający zarówno ubóstwo, pomoc, jak i inne reakcje ze strony społeczeństwa. Wierzymy, że łączenie wiedzy, umiejętności i postaw tych trzech grup przy zadbanie o sensowne uczestnictwo osób w najgorszym położeniu, daje odpowiednie podstawy do tworzenia teorii i praktyki przeciwdziałania ubóstwu.

Każdego roku staramy się skupić uwagę społeczeństwa na tym problemie. Okazją do tego jest 17 października, czyli Międzynarodowy Dzień Walki z Ubóstwem. Ustanowiony on został przez ONZ w 1992 r. dzięki inicjatywie ojca Józefa Wrzesińskiego. Założył on we Francji organizację ATD Czwarty Świat i propagował również wspomniane łączenie wiedzy różnych grup. Międzynarodowy dzień ma przypominać jego inicjatywę z 1987 r. i słowa: „Wszędzie tam, gdzie mężczyźni i kobiety skazani są na życie w skrajnym ubóstwie, tam łamane są prawa człowieka”.

Dla EAPN Polska ubóstwo ma charakter wielowymiarowy i nie należy go sprowadzać wyłącznie do zbyt niskich dochodów czy wydatków konsumpcyjnych. Gdy już o nich mowa rozumiemy ubóstwo nie tylko, jako niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb, aby osiągnąć minimum do przeżycia, ale również jako niemożność ich zaspokojenia na takim poziomie, którym cieszy się i uznaje za minimalnie godny większość.

W tegorocznym raporcie skupiamy się na ubóstwie wydatkowym z progiem na poziomie minimum egzystencji (ubóstwo skrajne) oraz pomocniczo na subiektywnych deklaracjach gospodarstw domowych o niemożności zaspokojenia z powodów finansowych co najmniej 4 z 9 podstawowych potrzeb (pogłębiona deprivacja materialna).

Ubóstwo skrajne i 500+ (świadczenie wychowawcze)

Praca jest głównym źródłem dochodu, ale samo zatrudnienie nie wystarcza, aby wyeliminować ubóstwo. Osoby pracujące mogą mieć pracę niskopłatną i nieregularną, a także inne osoby na utrzymaniu. Ponadto w sytuacjach losowych ludzie czasowo lub trwale nie są zdolni pracować. Szczególnie zagrożone pogorszeniem sytuacji są rodziny z dziećmi i osobami niezdolnymi do pracy na utrzymaniu. Dlatego każde rozwinięte społeczeństwo rekompensuje rodzinom dochody utracone ze względu na wychowanie i opiekę.

Wprowadzenie w życie hojnego świadczenia na dzieci było jedną z większych zmian w świadczeniowej polityce rodzinnej ostatnich lat. Wypłaty z Programu Rodzina 500+ zaczęły się w kwietniu 2016 roku. Jest to świadczenie na dzieci do 18 roku życia. Różni się pod tym względem od zasiłków rodzinnych, które są również dla osób pełnoletnich do 25 roku życia, o ile się uczą i są na utrzymaniu rodziny.

Uprawnienie do świadczenia wychowawczego wymaga spełnienia kryteriów dochodowych: na pierwsze dziecko – 800 zł, a gdy dziecko jest niepełnosprawne – 1200 zł. Kryteria te są wyższe niż te dla zasiłków rodzinnych – 674 zł, a gdy dziecko jest niepełnosprawne 764 zł.

Kolejna różnica w tym obszarze jest taka, że niewielkie przekroczenia kryteriów w zasiłkach rodzinnych nie skutkują odebraniem świadczenia na kolejny okres. Po większym przekroczeniu kryteriów wycofywanie zasiłków jest stopniowe, choć bardzo wysokie – 100 proc. przekroczenia odejmowane jest od zasiłku. Zasadnicza różnica jest taka, że do świadczenia wychowawczego uprawnione są wszystkie drugie i kolejne dzieci.

Ponadto świadczenie 500+ jest średnio ponad dwa razy wyższe od zasiłków rodzinnych na jedno dziecko – porównując z rodziną wielodzietną z dodatkiem 95 zł do zasiłku – a także przysługuje większej liczbie dzieci. Jednak nadal ponad 3 miliony dzieci nie otrzymuje wsparcia ze strony państwa między innymi ze względu na niespełnianie kryterium na pierwsze dziecko, przebywanie dzieci w instytucjonalnej pieczy zastępczej, uczące się dzieci pełnoletnie na utrzymaniu.

Wpływ 500+ na ubóstwo skrajne był szacowany na podstawie mikrosymulacji (wyniki przedstawiamy poniżej), bez uwzględnienia czynników, które oddziaływały w 2016 r. na dochody i wydatki rodzin. Przypuszczamy, że wpływ tego świadczenia na ubóstwo skrajne był duży na tle innych czynników, ale nie znamy jego dokładnych oszacowań.

Ubóstwo skrajne i pogłębiona deprivacja materialna ogółem

Symulacje wpływu 500+ na skrajne ubóstwo przeprowadzone przez Bank Światowy (BŚ) na danych z 2014 r. wykazały, że w scenariuszu najbardziej optymistycznym (dochód z 500+ w całości przeznaczony zostanie na wydatki) ubóstwo skrajne zmniejszy się z 7,5 proc. do 3,9 proc., czyli o 48 proc. W scenariuszu bardziej realistycznym zmiana miała być nieco mniejsza – z 7,5 proc. do 4,6 proc., czyli zmniejszenie o 39 proc. Niedawno przedstawione symulacje Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS) na danych z 2015 r. mówiły o zmniejszeniu z 6,6 proc. do 4,6 proc., czyli o 30 proc. Z najbardziej zaawansowanych symulacji przeprowadzonych również niedawno na danych z 2015 r. wynikało, że w scenariuszu wydatkowania całego dochodu z 500+ na konsumpcję ubóstwo skrajne zmniejszyło się z 8,1 proc. do 4,3 proc. (zmniejszenie o 47 proc.), a przy założeniu, że tylko część dochodu zostanie przeznaczona na wydatki – z 8,1 proc. do 4,9 proc. (zmniejszenie o 40 proc.)¹.

W latach 2014-2016 wskaźnik ubóstwa skrajnego wynosił odpowiednio: 7,4 proc., 6,5 proc. i 4,9 proc. Między latami 2014 i 2015 wskaźnik obniżył się o 12 proc., a między latami 2015-2016 – o 25 proc. Skala zmian jest więc niższa niż przewidywana na podstawie symulacji. W ostatnich dwóch latach skrajne ubóstwo zmniejszyło się dwa razy więcej niż w okresie 2014-2015. Porównując rok 2014 z 2016 stopa ubóstwa skrajnego zmniejszyła się o 34 proc., czyli o jedną trzecią.

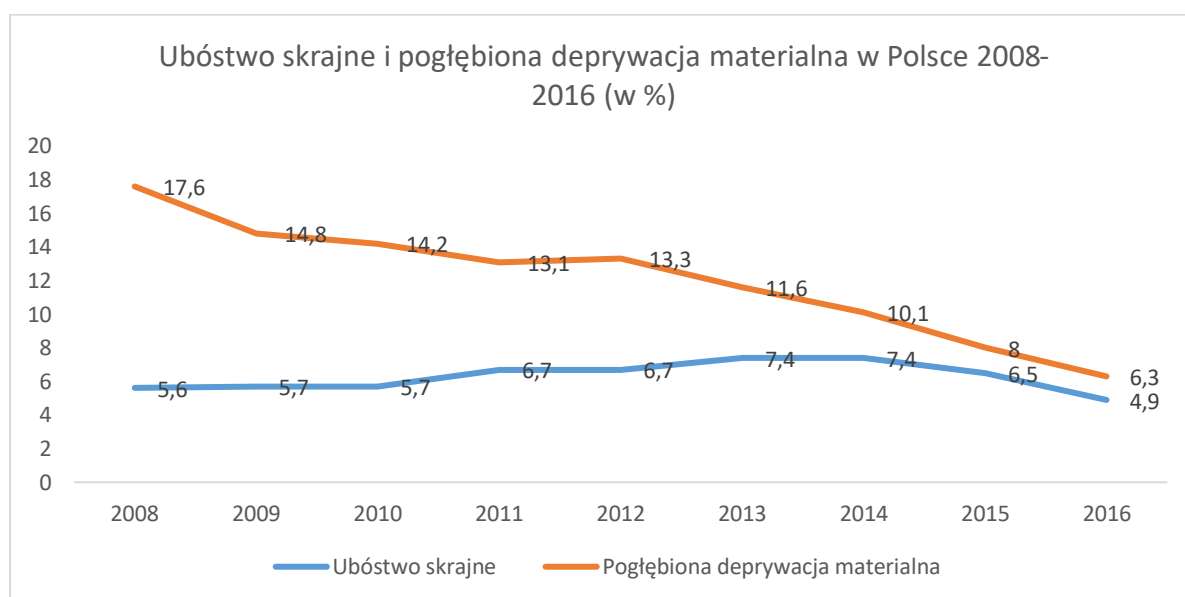
¹ M. Brzeziński, M. Najsztub, *Wpływ programu „Rodzina 500+” na dochody gospodarstw domowych, ubóstwo i nierówność*, 2017,

http://coin.wne.uw.edu.pl/mbrzezinski/research/rodzina500plusPolitykaSpoleczna_nowa_wersja.pdf. Autorzy przeprowadzili również symulacje dla różnych skal ekwiwalentności stosowanych do porównywania poziomu życia pomiędzy rodzinami o różnej liczebności. GUS stosuje inną skalę (1, 0,7, 0,5) niż Eurostat (1, 0,5, 0,3). Zagadnienia te mają dużą wagę dla wyników pomiaru ubóstwa, ale nie będą poruszane w tym raporcie.

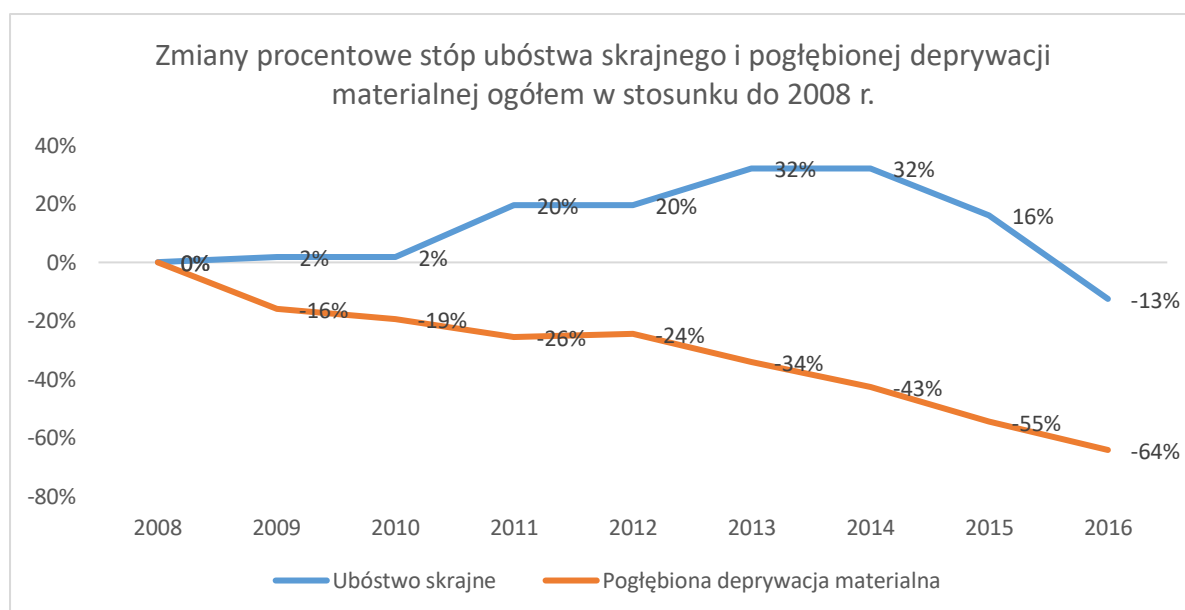
Za gospodarstwa domowe doznające pogłębionej deprywacji materialnej uznaje się te, które deklarują, że nie są w stanie zaspokoić co najmniej 4 z 9 podstawowych potrzeb z powodów finansowych. W latach 2014-2016 wskaźnik pogłębionej deprywacji materialnej wynosił odpowiednio: 10,4 proc., 8,1 proc. i 6,7 proc. Między latami 2014 i 2015 zmniejszył się o 22 proc., a między latami 2015-2016 – o 17 proc. Porównując lata 2014 do 2016 ten wskaźnik zmniejszył się o 36 proc., czyli również o jedną trzecią.

W ostatnich trzech latach zmniejsza się skala ubóstwa skrajnego i pogłębionej deprywacji materialnej w Polsce, co jest bardzo dobrą wiadomością. Niepokoi fakt, że pogłębiona deprywacja materialna wykazuje mniejszą dynamikę spadku między rokiem 2015 i 2016 (patrz dalej).

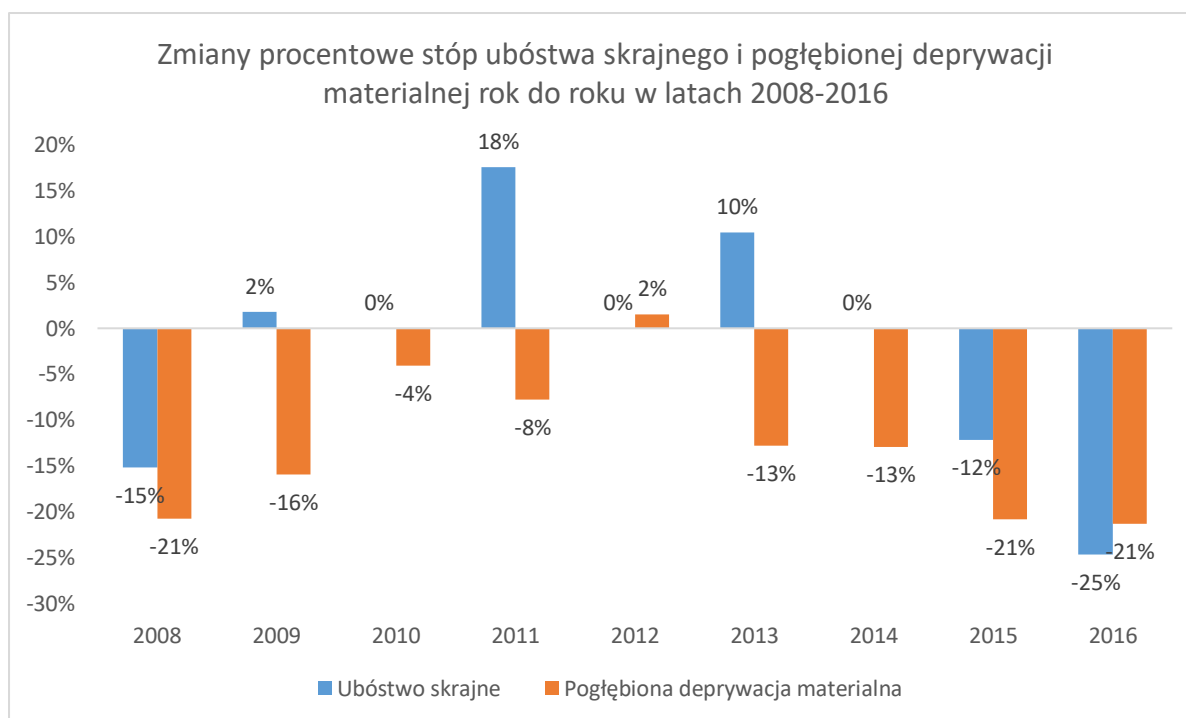
Dane dla dłuższego okresu przedstawiamy na wykresach poniżej.

Źródło: opracowanie własne, dane GUS i EUROSTAT

Źródło: opracowanie własne, dane GUS i EUROSTAT

Źródło: opracowanie własne, dane GUS i EUROSTAT

Ubóstwo skrajne i pogłębiona deprivacja materialna dzieci

Jeżeli w gospodarstwach domowych z wydatkami poniżej minimum egzystencji są dzieci, są one uznawane za skrajnie ubogie. Podstawowy miernik ubóstwa dzieci to stopa ubóstwa, czyli liczba dzieci w skrajnie ubogich rodzinach podzielona przez liczbę wszystkich dzieci wyrażona w procentach.

Z symulacji Banku Światowego na danych z 2014 r. wynikało, że gdyby wtedy wprowadzono 500+, skrajne ubóstwo dzieci mogłoby zmniejszyć się przy najbardziej optymistycznym scenariuszu z 11,9 proc. do 0,7 proc., czyli aż o 94 proc. Przy bardziej realistycznych założeniach byłoby to z 11,9 proc. do 2,7 proc., czyli o 77 proc. Niedawno MRPiPS przedstawiło swoje symulacje (zapewne dla danych z 2015 r.), z których wynikało, że po 500+ ubóstwo skrajne dzieci mogłoby zmniejszyć się z 9 proc. do 5 proc., czyli o 44 proc. Symulacje podobną metodą jak BŚ dla danych z 2015 r. dały wyniki podobne do tych BŚ: zmniejszenie z 10 proc. do 1,3 proc. (spadek o 87 proc.) oraz – z 10 proc. do 2,5 proc. (spadek o 75 proc.)².

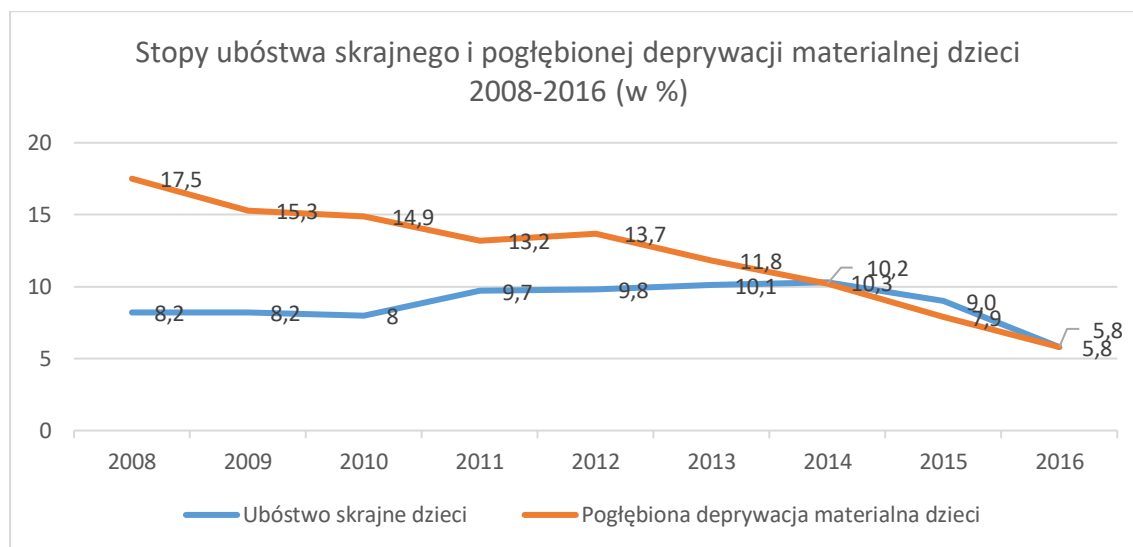
Wyniki szacunków BŚ podawaliśmy w naszej prezentacji z grudnia 2016 roku. Obecnie znamy już wyniki badań budżetów gospodarstw domowych GUS za 2016 r., więc możemy je porównać do tych z symulacji. Okazuje się, że ubóstwo skrajne dzieci zmniejszyło się z 11,9 proc. (2014 BŚ, GUS 10,3 proc.) do 5,8 proc., czyli o 51 proc. (w porównaniu ze wskaźnikiem GUS o 44 proc.).

² M. Brzeziński, M. Najsztub, *Wpływ...*, op.cit.

Porównajmy dane GUS dotyczące skrajnego ubóstwa dzieci dla lat 2014-2016, odpowiednio: 10,3 proc., 9 proc. i 5,8 proc.. Między latami 2014 i 2015 zmniejszyło się ono o 13 proc., a między 2015 i 2016 – o 36 proc., a więc spadek w drugim przypadku był ponad dwa i pół razy wyższy. Jego skala wynosi kilkadziesiąt procent, co samo w sobie bardzo cieszy, ale cel zmniejszenia skrajnego ubóstwa dzieci poniżej 1 proc. nie został osiągnięty. **W 2016 r. około 400 tysięcy dzieci nadal żyło w skrajnie ubogich rodzinach.**

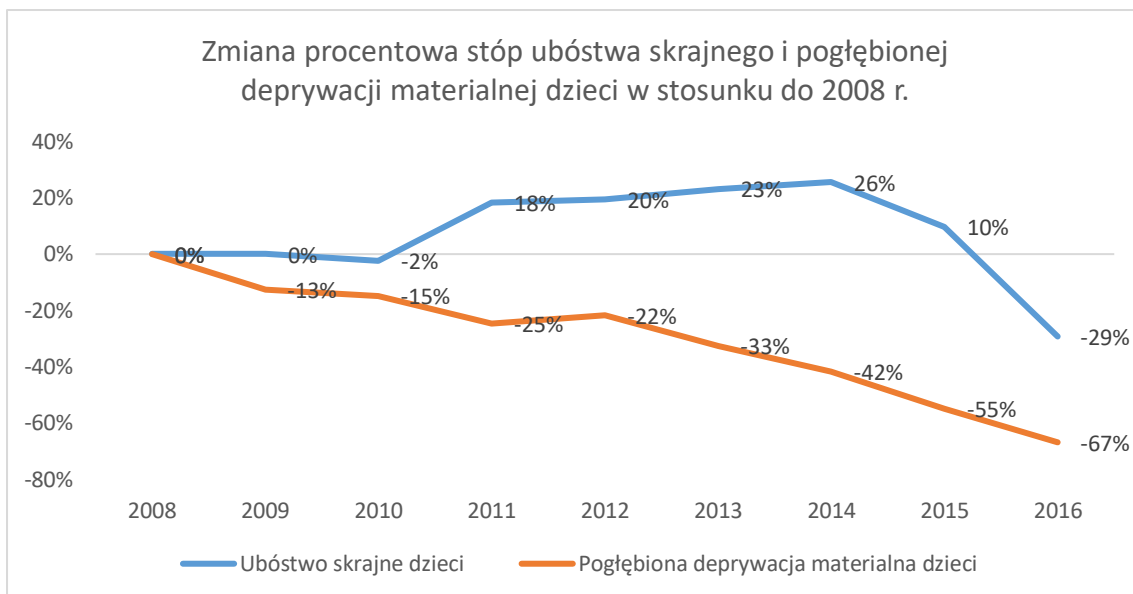
Zbliżony obraz uzyskujemy, porównując wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej dzieci w rodzinach, których nie stać na zaspokojenie 4 lub więcej z 9 podstawowych potrzeb.³ W latach 2014-2016 wskaźnik ten wynosił odpowiednio: 10,2 proc., 7,9 proc. i 5,8 proc. Między latami 2014 i 2015 wskaźnik zmniejszył się o 23 proc., a pomiędzy latami 2015 i 2016 – o 27 proc. Od 2014 r. pogłębiona deprivacja materialna dzieci zmniejszyła się o 44 proc., co bezsprzecznie jest sukcesem. **W 2016 r. nadal w warunkach pogłębionej deprivacji materialnej żyło jednak około 400 tys. dzieci.** Cel zmniejszenia tego wskaźnika poniżej 1 proc. nie został osiągnięty.

Dane dla dłuższego okresu przedstawiamy na wykresach poniżej.

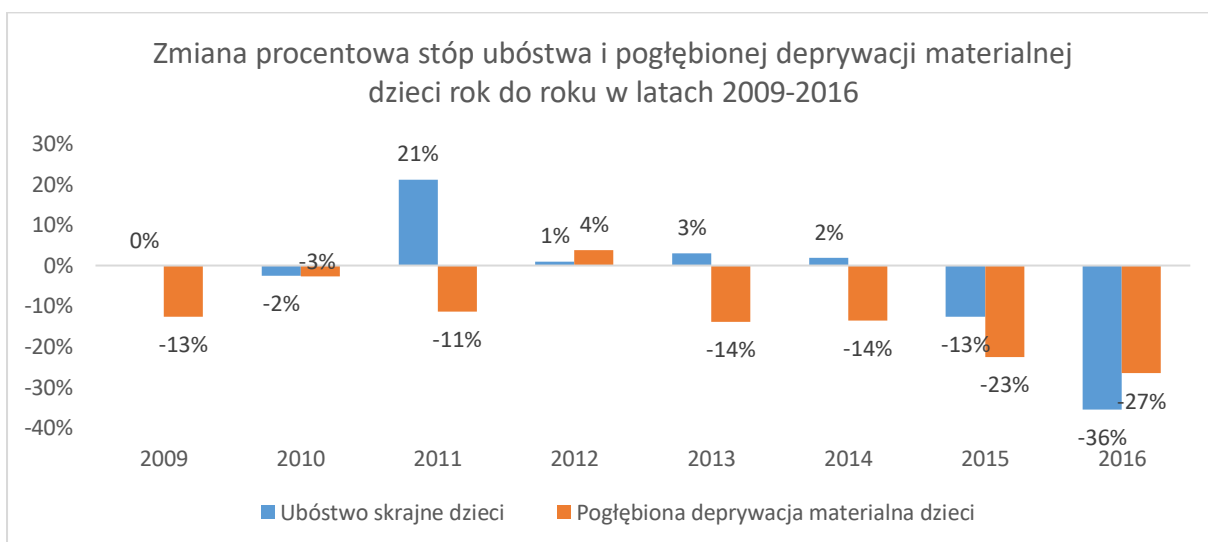

Źródło: opracowanie własne, dane GUS i EUROSTAT

³ Należy pamiętać, że wskaźnik ten nie uwzględnia potrzeb specyficznych dla dzieci.

Źródło: opracowanie własne, dane GUS i EUROSTAT

Źródło: opracowanie własne, dane GUS i EUROSTAT

Ubóstwo skrajne i pogłębiona deprivacja materialna rodzin wielodzietnych z dwojgiem opiekunów i rodzin z dziećmi z jednym opiekunem

Symulacje posłużyły również do szacowania wpływu 500+ na ubóstwo poszczególnych typów rodzin. Badacze przeprowadzili je na danych z 2015 r. Przy założeniu przeznaczania całości dochodu z 500+ na wydatki, ubóstwo skrajne par z trójką dzieci mogłoby zmniejszyć się z 14,9 proc. do 0,1 proc. (spadek o 99 proc.), par z czwórką i więcej dzieci – z 36,1 proc. do 0,3 proc. (spadek o 99 proc.), a rodzin z dziećmi z jednym opiekunem – z 3,2 proc. do 0,2 proc. (spadek o 94 proc.). Gdyby rodziny przeznaczyły mniej dochodu z 500+ na wydatki, to zmniejszenie wskaźników ubóstwa skrajnego byłoby nieco mniejsze: pary z trójką dzieci – z 14,9 proc. do 1,7 proc. (spadek o 89 proc.), z czwórką

i więcej dzieci – z 36,1 proc. do 2,5 proc. (spadek o 93 proc.), w przypadku rodzin z jednym opiekunem nie odnotowano zmiany⁴.

W latach 2014-2016 według GUS skrajne ubóstwo w rodzinach z dziećmi⁵ wynosiło dla par z trójką dzieci: 11,2 proc., 9 proc. i 4,7 proc., a z czwórką i więcej dzieci: 26,9 proc., 18,1 proc., 14 proc.⁶ Dla rodzin z dziećmi z jednym opiekunem wskaźnik wynosił odpowiednio: 5,6 proc., 6,5 proc. i 5,6 proc.

Trend spadkowy widzimy w przypadku rodzin wielodzietnych z dwojgiem opiekunów, wyższy w przypadku rodzin z trójką dzieci. Co ciekawe ubóstwo skrajne w rodzinach z czworgiem i więcej dzieci zmniejszyło się bardziej między 2014 i 2015 r. (mniej o 33 proc.), niż między 2015 i 2016 r. (mniej o 23 proc.). **W przypadku rodzin z dziećmi z jednym opiekunem sytuacja niestety nie zmieniła się w stosunku do 2014 r.**

Gdy weźmiemy pod uwagę pogłębioną deprivację materialną, pierwszy i drugi trend znajdują potwierdzenie. Dla rodzin z trojgiem i więcej dzieci z dwojgiem opiekunów w latach 2014-2016 wskaźnik ten wynosił odpowiednio: 13,8 proc., 14,1 proc. i 7,5 proc. Pomiędzy latami 2014 i 2015 zmiana była niewielka, ale między 2015 i 2016 nastąpił spadek o 47 proc. **Sytuacja zmienia się w przypadku rodzin z jednym opiekunem, wskaźnik dla nich wynosił odpowiednio: 21,5 proc., 16,3 proc. i 21,6 proc. Między latami 2014 i 2015 wskaźnik zmniejszył się o 24 proc., ale między 2015 i 2016 r. wzrósł o 33 proc.⁷**

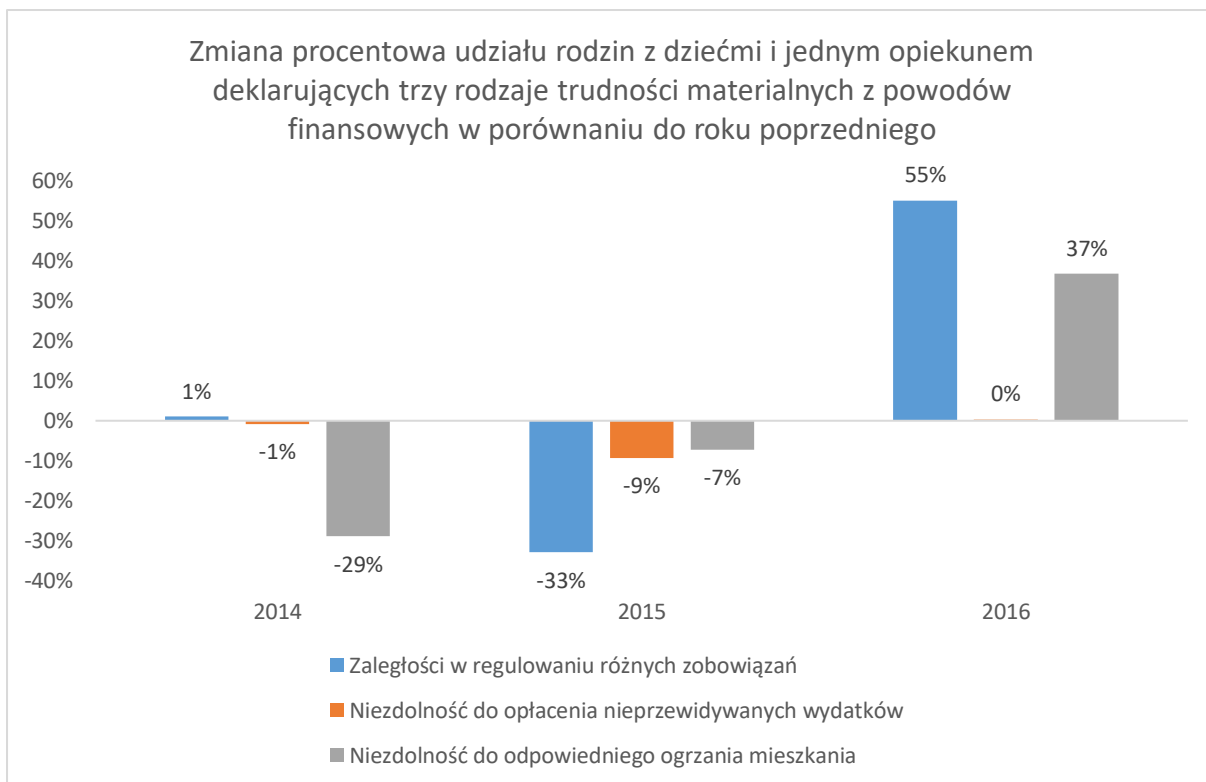
Wśród cząstkowych wskaźników deprivacji materialnej dla rodzin z jednym opiekunem wzrosły deklarowane problemy z utrzymaniem w mieszkaniu odpowiedniej temperatury (2014-2016: 13,8 proc., 12,8 proc. i 17,5 proc.) i z regulowaniem różnych zobowiązań (2014-2016: 29,8 proc., 20 proc. i 31 proc.). Między 2015 i 2016 rokiem nie zmienił się odsetek rodzin tego typu deklarujących, że nie mogą pokryć nagłego wydatku (2014-2016: 74,2 proc., 67,3 proc. i 67,5 proc.)

⁴ M. Brzeziński, M. Najsztub, *Wpływ...*, op.cit.

⁵ Za dzieci uznano również osoby w wieku 18-25 lat, o ile były na utrzymaniu.

⁶ Gdy weźmiemy pod uwagę tylko dzieci w wieku 0-17 lat, to w przypadku rodzin z trójką lub więcej dzieci ubóstwo skrajne zmniejszyło się z 16,7 proc. w 2015 r. do 9,9 proc. w 2016 r. GUS nie podał wyników dla rodzin z jednym opiekunem.

⁷ Z kolei spadł o kilka punktów procentowych udział rodzin tego typu deklarujących, że z dużą trudnością wystarcza im do pierwszego, odpowiednio: 35 proc., 35,3 proc. i 29,1 proc. W przypadku par z trójką lub więcej dzieci te odsetki były znacznie niższe, z wyższym spadkiem między 2015 i 2016, odpowiednio: 14,9 proc., 13,5 proc. i 10,2 proc.

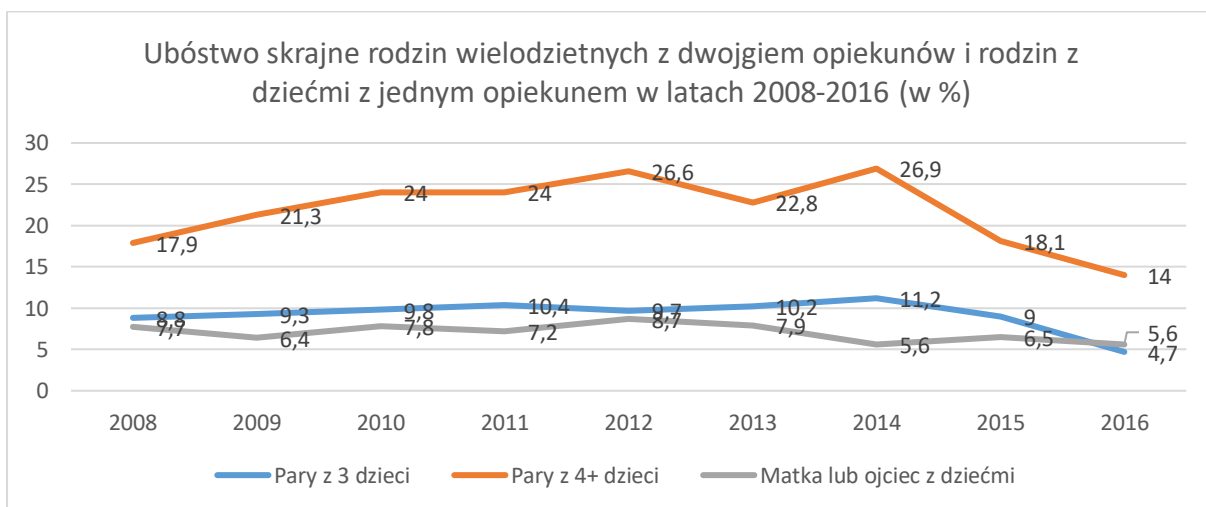

Źródło: opracowanie własne, dane Eurostat

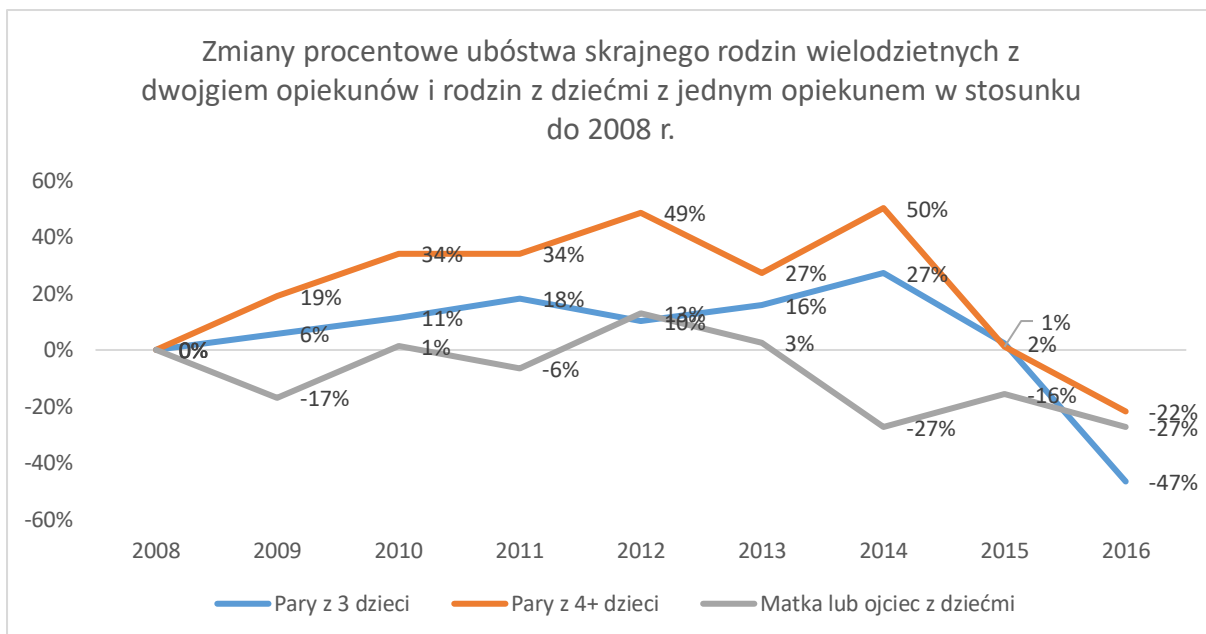
Pod względem ubóstwa skrajnego i pogłębionej deprivacji materialnej sytuacja rodzin wielodzietnych z dwójką opiekunów poprawiła się znacząco. Nie możemy tego jednak powiedzieć o rodzinach jednego opiekuna z dziećmi. **Szczególnie niepokoi stagnacja skrajnego ubóstwa oraz wzrost pogłębionej deprivacji między 2015 i 2016 r. o prawie jedną trzecią.**

Dane dla dłuższego okresu przedstawiamy na wykresach poniżej.

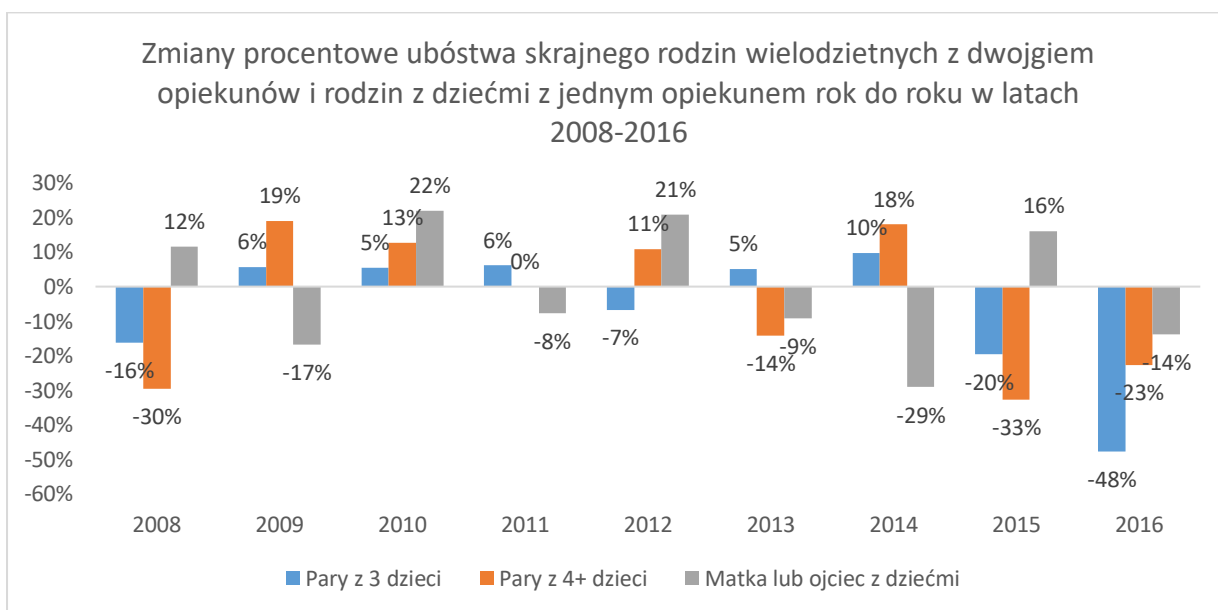
Ubóstwo skrajne rodzin.

Źródło: opracowanie własne, dane GUS

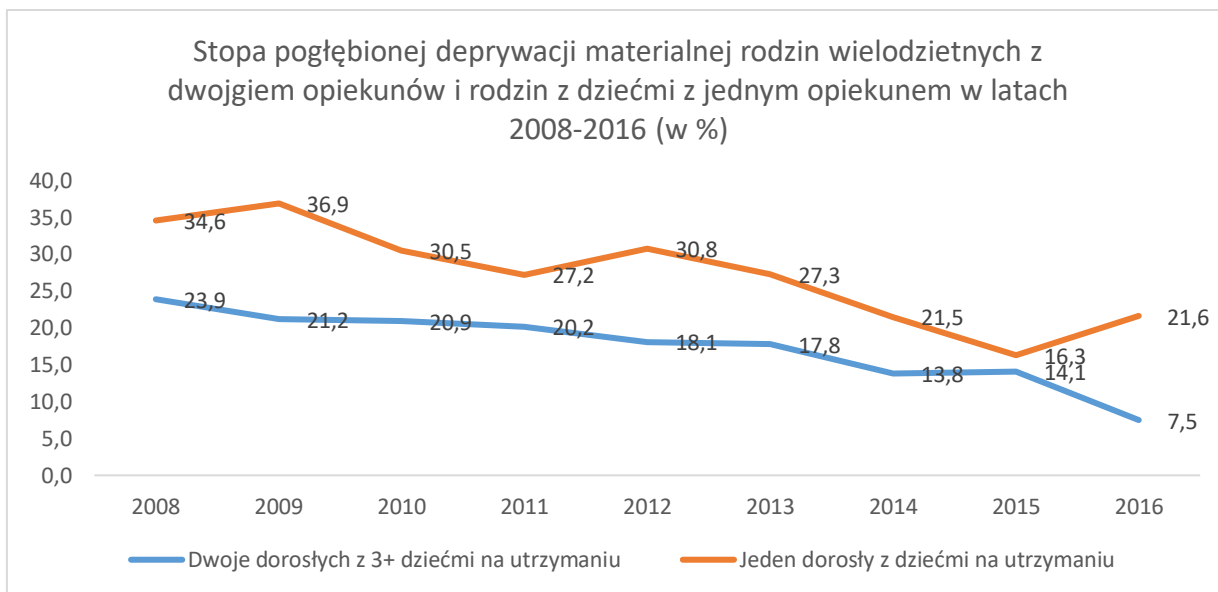

Źródło: opracowanie własne, dane GUS

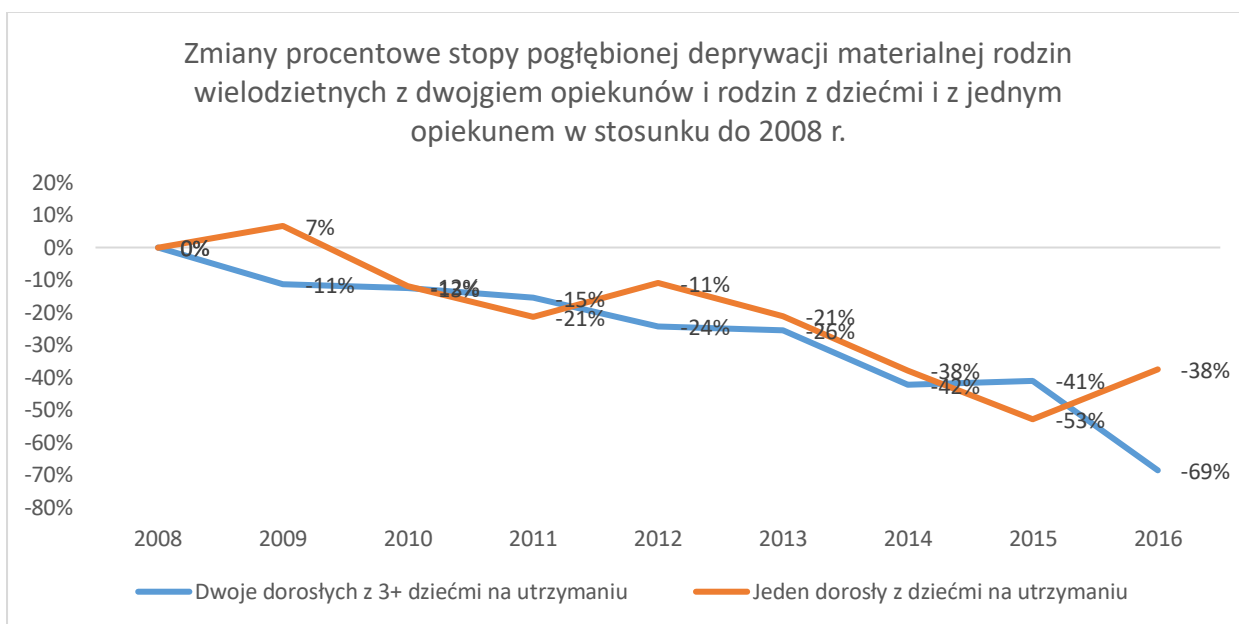

Źródło: opracowanie własne, dane GUS

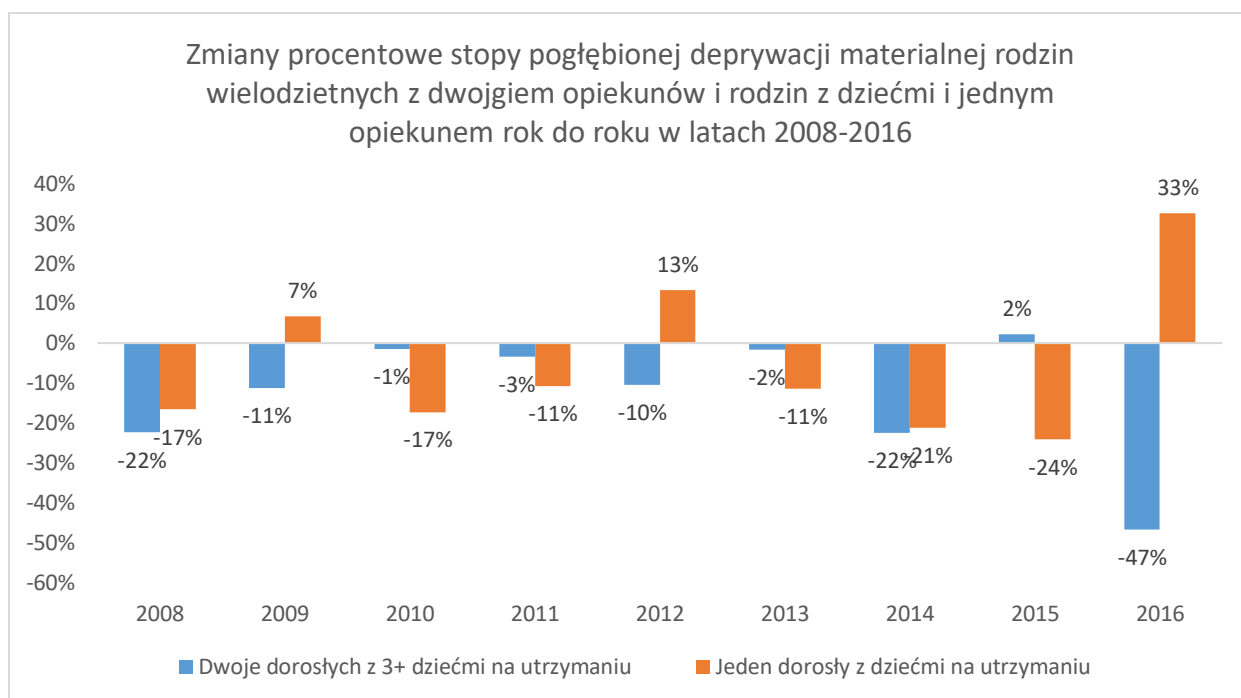
Pogłębiona deprivacja rodzin.

Źródło: opracowanie własne, dane EUROSTAT

Źródło: opracowanie własne, dane EUROSTAT

Źródło: opracowanie własne, dane EUROSTAT

POLSKI KOMITET EUROPEJSKIEJ SIECI PRZECIW UBÓSTWU (EAPN POLSKA)

EAPN jest największą europejską organizacją sieci krajowych oraz organizacji europejskich i międzynarodowych, działających na rzecz walki z ubóstwem. Polski Komitet EAPN został powołany do życia w 2007 roku, zrzesza obecnie ponad 30 organizacji ogólnopolskich i lokalnych. EAPN Polska działa przy Wspólnocie Roboczej Związków Organizacji Socjalnych WRZOS. Celem EAPN jest m.in. monitorowanie i recenzowanie aktywności państwa w sferze walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz współkształtowanie polityki społecznej w tym zakresie, na poziomie ogólnopolskim oraz europejskim.